

НЯКОИ ОСОБЕНОСТИ НА СМИСЛОВИТЕ НАГЛАСИ НА УЧИТЕЛЯ

Иван П. Иванов

Резюме

Представени са резултатите от панелно изследване на смисловите нагласи като част от социалните нагласи на учителя, получени чрез прилагане на Теста на М.Кун и Т.Макпартлънд, проведени през 1988 и 1995 г. Отделени са ролевите представи с обективно социално съдържание и са групирани в 5 категории.

Анализът е направен на ниво общо учител и с отчитане влиянието на факторите пол, социален произход, възраст, трудов стаж.

Въведение

Изследванията на социалните нагласи на учителя имат важно значение за педагогиката и психологията. То се определя от основополагащата за поведението функция на Аз-концепцията на личността и оттам анализът на социалните нагласи е и анализ на пригодността за педагогическа дейност.

Социалната нагласа се дефинира като *“отношение на личността към дадена ценност и стремеж да се постигнат цели, ориентирани към нея, предиспозиция да се оценява обектът или символът по определен начин; готовност на индивида за социално действие, изградена в хода на социализацията на човека; жизнени ценностни ориентации на личността, свързани с определена духовна култура на обществото; предразположеност към възприемане на социалните явления в определена посока, от дадени позиции и към определено поведение... устойчиво латентно състояние на предразположение на индивида към положителна или отрицателна оценка на обекта или ситуацията, което възниква върху основата на жизнен опит, оказва регулативно, динамично, организиращо влияние върху перцептивните, емоционалните и мисловните процеси и се изразява в последователност на поведението - вербално и невербално - относно даден обект в определена ситуация.”* [Г.Пиръов, Л.Десев,1981]; *“хипотетичен фактор (неявна променлива, предразположение), проявяващ се в разнородни начини на поведение, които обаче притежават някаква обща черта, а именно определено (положително или отрицателно) отношение към дадения предмет.”* [К. Облуховски, 1981, 58]

Социалната нагласа има трикомпонентна структура, в която се определят когнитивен компонент (осъзнаване на мотивите на поведение, знание за предмета и прогнозите на дейността); афективен компонент (емоционална оценка на субекта и обекта на дейността) и конативен компонент (поведение, насочено към обекта).

Приемаме постановката, че специфична част от социалната нагласа на личността е **смисловата нагласа** (смислова установка - по терминологията на Л.Десев): "форма на изразяване на личностен смисъл във вид на готовност за извършване на насочена дейност по определен начин. Тя е водещо равнище на установъчно регулиране на човешката дейност. Тя стабилизира процеса на дейността като цяло, придава ѝ устойчив характер. Осъзнаваните и неосъзнавани смислови установки изпълняват ролята на филтър спрямо установките от по-нискостоящи равнища - цели и моторни (операционални)." [Г.Пиръов, Л.Десев, 1981]

Смисловата нагласа включва в себе си това, с което се идентифицира индивидът, т. е. социалния статус и чертите, свързани с него и логически включва ролите, които учителят изпълнява в своята жизнена дейност. Техният анализ дава възможност от една страна за разкриване на представите за собствената идентичност на учителя, а от друга - за степента на социалност на нагласите му.

Акцентирането върху ролите като единици на анализа дава възможност за комплексен анализ, тъй като ролята се възприема и реализира от човек и афективно, и когнитивно, и поведенчески.

Методика

Инструментариумът на изследването включва "Тест на 20-те въпроса" [М.Кун и Т.Макпартлънд, 1984]. Той представлява задача да се отговори 20 пъти на въпроса "Кой съм аз?" Тестът се провежда в условията на времеви дефицит, при "наивни" изследвани - незапознати с темата на изследването.

Обработката на резултатите се извършва по начин, отличаващ се от оригиналите на Кун и Макпартлънд. При контент-анализа отговорите на изследваните се делят на две категории - обективни и субективни. В първата влизат думи или словосъчетания, които могат да се отнесат към групи с обективно определен статус и граници - жена, учител и др. подобни. Във втората категория влизат останалите - щастлива, добра и т. н.

След определянето на категориите се отчита редът на отговорите, като всеки от тях получава определен брой точки - 20 за първо място, 19 за второ и т. н. Изчислява се локусен коефициент (от лат. - място, ред, позиция) за всяка роля и за всяка групировка учители. *Локусният коефициент (ЛК)* се определя от количеството обективни характеристики и броя точки за всяка една от тях, разделени на възможния брой точки. Той варира от 0 до 1 и е обективна мярка за социалност.

Извадките са две - 140 учители през 1988 г. и 82 през 1995.

Резултати

Отделните групировки учители по социално-демографски характеристики имат някои особености на ролевата основа на смисловите нагласи. Като критерий приехме степента на социалност (ЛК). Колкото ЛК е по-висок, толкова личността е по-готова за извършване на съответната система от социални дейности, в които е въвличена, толкова по-устойчив характер

има регулирането на дейността въобще и регулирането на нагласите от по-ниските равнища - целеви и операционални. Локусният коефициент е критерий и за степента на готовност за професионална (в случая педагогическа) дейност в най-широкия смисъл на думата, тъй като педагогическата дейност е с неоспорима социалност.

В материалите от изследването бяха посочени общо 31 роли с обективно социално съдържание. По своя ЛК те може да бъдат групирани в 5 *страта*, образуващи характеристиката на смисловата нагласа. Всеки следващ страт количествено обхваща около 50% от предишния. В първия и втория страти са съсредоточени ролите, образуващи ядрото на смисловата нагласа, а следващите са все по-периферни.

Конкретното съдържание на стратите е следното:

с	%	1988 роля	ЛК	1995 роля	ЛК
1	50	учител/-ка	0,641	съпруга/неомъжена	0.246
		майка /баща	0,590	учител	0.244
		жена/ мъж	0,481	жена/мъж	0.210
		съпруг/-а, неомъжен/-а	0,456	студент	0.172
				майка/баща	0.149
2	26	домакин/-я	0,394	човек	0.131
		син/дъщеря	0,226	приятел	0.101
		приятел/-ка	0,208	домакия	0.064
		човек	0,175	дъщеря/ син	0.047
3	13	студент	0,164	сестра/брат	0.043
		общественик/-чка	0,147	безработен	0.039
		сестра/брат	0,141	довереник	0.036
		любовник/-ца	0,113	българин/турчин	0.035
		българин/турчин	0,065	гражданин	0.028
				педагог	0.026
4	7,5	работник/-чка	0,062	събеседник	0.024
		колега	0,058	любовник/-ца	0.024
		служител/-ка	0,046	компаньон	0.022
		снаха/зет	0,043	патриот	0.019
		съсед/-ка	0,041	съперник	0.018
		педагог	0,035		
		директор/-ка	0,033		
		внук /-чка	0,014		
5	3,5	леля/чичо	0,013	колега	0.013
		съветник/-чка	0,012	възпитател	0.011
		помощник/-чка	0,012	помощник	0.010
		класен ръководител	0,012		
		глава на семейство	0,011		
		гражданин/-ка	0,010		
		политик	0,009		
		свекър/-ва	0,009		
		партньор/-ка	0,008		
		надзирател/-ка	0,007		

Сравнението на двете структури показва, че през 1988 г. са посочени повече на брой роли, като през 1995 г. липсват роли от 4-ти и 5-ти страт: работник, служител, снаха, съсед, директор, внук, леля, съветник, класен ръководител, глава на семейство, политик, свекър, надзирател. Същевременно сега са се появили ролите: патриот, съперник, които също са периферни. По-важно място заемат ролите безработен (1995) и общественик (1988), намиращи се в 3-ти страт. Като цяло, обаче вариациите са в периферията на смисловите нагласи.

Съдържателното разглеждане на посочените роли позволи те да се групират в 5 *категории*,

обхващащи всички сфери на дейност, в които се реализира активността на личността [В. Ядов,1975]:

- Роли, свързани със семейното положение - майка, съпруга, сестра и пр.
- Професионални роли - учител, директор, колега и пр.
- "Индивидуални роли" - човек, жена и пр.

- Роли, свързани с обществения живот - българин, общественик, гражданин и пр.
- Роли, свързани с неформалния кръг на общуване, свободното време и бита - приятел, съседка, домакиня и др.

Прави впечатление следното:

1. Локусният коефициент на изследваната извадка е 0.171 срещу 0.352 през 1988 - значително по-нисък.
2. Съдържанието на ядрото насмисловата нагласа е едно и също и изминалите години не са оказали влияние върху него. В него (I и II страт) доминират ролите, свързани със семейното положение и с характеристиката на учителя като индивид - т. е. общочовешки и общосоциални роли.
3. Водеща в ядрото на смисловата нагласа е главната професионална роля - на учителя. Останалите професионални роли са в периферията ѝ (IV и V страт).
4. През 1988 ролите, свързани с обществения живот, неформалния кръг на общуване, свободното време и бита се намират по-близо до ядрото на от повечето професионални роли. През 1995 г. тази тенденция е значително по-слаба.
5. Отделните категории роли имат различен среден ЛК на роля. През 1988 г. с най-голяма относителна изразеност са били "индивидуалните" роли - 0,409. Следват ролите, свързани със семейното положение (0,223); с неформалния кръг на общуване, свободното време и бита (0,178); професионалните роли (0,174); ролите, свързани с обществения живот (0,091). През 1995 г. има сериозни промени: доминират професионалните роли (0.125) и "индивидуалните" роли (0.110), ролите, свързани със семейното положение са на трето място (0.074). Следват ролите, свързани с неформалния кръг на общуване, свободното време и бита (0,043) и ролите, свързани с обществения живот (0,024).

Особености на смисловите нагласи според вида на учебното заведение

Разпределението на категориите роли като процент от цялото и на базата на категориите локусни тегла е следното:

категория роли	% при различни типове учители							
	дет.градина		нач.курс		ср.и горен		средно	
	1988	1995	1988	1995	1988	1995	1988	1995
роли, свързани със семейното положение	37,80	19.24	34,13	23.71	30,25	10.84	35,04	17.93
професионални роли	22,70	35.21	20,91	36.26	20,09	21.24	21,71	30.90
"индивидуални" роли	11,63	26.34	13,24	18.67	24,25	27.93	15,09	24.31
роли, свързани с обществения живот	5,17	8.56	4,02	9.31	8,65	7.49	5,58	8.45
роли, свързани с неформ. общуване,	22,98	10.65	27,85	12.06	17,21	12.50	22,58	11.74

Най-висока социалност според вида учебно заведение има социалната нагласа на учителите в средния и горен курс (0,383), а най-ниска - на детските учителки (0,281). Учителите от началния курс са с междинен локусен коефициент - 0,348.

През 1988 най-високо е било теглото на ролите, свързани със семейното положение. Те тотално са доминирали, но значението им намалява при различните категории учители (от детски учителки към учители в горния курс). При "индивидуалните" роли е съществувала обратната тенденция. Като цяло индивидуално-семеината характеристика на учителя е обхващала средно около 50% от ролевата основа на смисловата нагласа. През 1995 г. Относителният дял на тези две групи роли е намалял на около 40%. Силно е паднал делът на "семеините" роли, обратното - при "индивидуалните" роли той е нараснал.

Сравнително устойчиво през 1988 г. е било теглото на професионалните роли - около 20-22% от всички роли на учителя с твърде малки вътрешни вариации. От другите категории роли впечатляват ниското ниво на ролите, свързани с обществения живот (едва 4-5% от всички роли) и почти двойно по-голямата изразеност на същите в социалната нагласа на учителите от горния курс. Затова пък високо е теглото на ролите, свързани с неформалния кръг на общуване, свободното време и бита, които са представени най-силно в социалната нагласа на началния учител. През 1995 г. "професионалните" роли доминират, особено при детските и началните учители. Силно е намалял делът на "семеините" роли (двойно, сравнено с 1988), а се е увеличил този на "индивидуалните".

Особености на смисловите нагласи според пола на учителите

Много по-висок е ЛК при жените - 0,205 срещу 0,044 за мъжете (през 1988 съответно 0.424 и 0.276). В социалната нагласа на учителките роли са повече и като количество, и като качество (осъзнаване на социалната им значимост).

Въпреки тази обща констатация, обаче трябва непременно да се отбележи много високото присъствие в смисловите нагласи на мъжете на

категория роли	% при различни учители			
	жени		мъже	
	1988	1995	1988	1995
роли, свързани със семейното положение	36,43	21.72	29,15	17.82
професионални роли	23,45	30.50	22,20	43.85
"индивидуални" роли	11,63	19.43	22,25	3.31
роли, свързани с обществения живот	8,11	14.06	9,15	32.37
роли, свързани с неформ. кръг на общуване,	20,73	14.29	17,21	2.67

категорията "професионални" роли и на ролите, свързани с обществения живот - близо два пъти по-висок сравнено с 1988 г. (75% срещу 32%). Значително е по-висок също относителният им дял от този на жените (75% срещу 45%). Мъжът учител е претърпял значителна метаморфоза. Станал е по-концентриран, но и по-малко рефлексивен.

Особености на смисловите нагласи според етническия произход на учителите

категория роли	%	
	бълга	турци
роли, свързани със семейното положение	22.39	22.32
професионални роли	35.05	35.85
"индивидуални" роли	13.24	13.82
роли, свързани с обществения живот	13.03	15.78
роли, свързани с неформ. кръг на общуване,	16.29	12.23

Турците-учители са с малко по-високо ниво на ЛК - 0.162 срещу 0.153 за българите (данните са само от 1995 г.). Това различие се дължи най-вече на по-силното присъствие в техните смислови нагласи на ролите, свързани с общест-

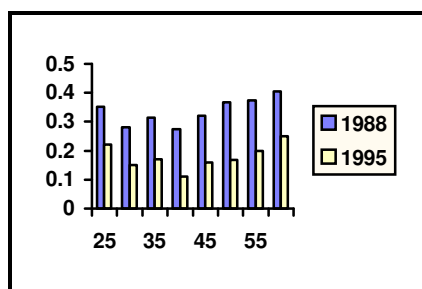
вения живот. Повечето турци учителствуват на село, където са не само учители, но и общественици в най-широкия смисъл на думата. Това им положение явно се възприема като нормално.

Особености на смисловите нагласи според възрастта

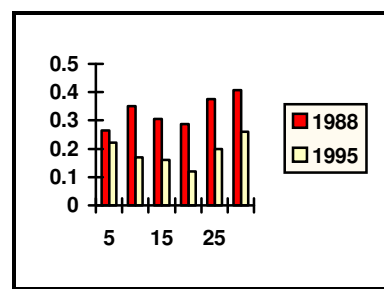
Във възрастов план се забелязва следната особеност: колебания до 40 г. възраст и след това постепенно непрекъснато повишаване на социалността на смисловите нагласи, най-вече поради стабилизирането на ролите, свързани със семейното положение и професионалните роли. Сега (1995) колебанията са много по-големи:

категория роли	% при различни типове учители					
	до 25		26-35		36-45	
	1988	1996	1988	1996	1988	1996
роли, свързани със семейното положение	11.57	16.89	26.91	33.82	24.33	22.60
професионални роли	25.78	38.51	27.43	27.33	29.46	36.07
"индивидуални" роли	8.57	6.57	13.22	21.37	15.68	13.27
роли, свързани с обществения живот	27.31	15.82	20.21	12.08	18.37	16.61
роли, свързани с неформ. кръг на общуване,	28.11	22.22	12.82	5.41	11.30	11.45

Тенденцията за общо нарастване на социалността на нагласите с възрастта е една и съща и през 1988, и през 1995 години. Аналогична е тенденцията за влиянието на трудовия стаж върху социалността на смисловата нагласа, което е естествено при начало на педагогическия стаж на възраст около 22-25 г.:

Фиг. 1 Социалност на нагласите според възрастта

Фиг. 2 Социалност на нагласите според трудовия стаж

Двете кризи в социалността на смисловата нагласа на учителите са:

- На възраст около 30 г. (трудова стаж около 5-10 г.).
- На възраст около 40-45 г. (трудова стаж около 20 г.).

Тези кризи съвпадат с кризите в професионалната активност на учителите, установени още от Н.В.Кузмина [1967]. Има основание да се твърди, че една от основните причини за понижената професионална активност на учителите е именно кризата в смисловата им нагласа.

Изследването на смисловата нагласа дава основание за още по-задълбочен анализ на личността на учителя. Особено примамлива е идеята за сравнение със смисловите нагласа на хора от други професии и оттам разкриване на степента на професионализация, както и проследяването на влиянието на фактори като успешност на труда, черти на личността на учителя, особености на учителската колегия и др. върху смисловата нагласа.

ЛИТЕРАТУРА

1. ДЕСЕВ, Л., Г. ПИРЪОВ. Кратък речник по психология. С., 1981.
2. КУЗЬМИНА, Н. В. Очерки о психологии труда учителя. Л., 1967.
3. КУН, М., Т. МАКПАРТЛЪНД. Емпирическое исследование установок личности на себя. В: Современная зарубежная социальная психология (тексты). М, 1984,180-187.
4. ОБЛУХОВСКИ, К. Психология на човешките стремежи. С., 1981.
5. ЯДОВ, В. А. О диспозиционной регуляции социального поведения личности. В: Методологические проблемы социальной психологии. М., 1975.